

ties en eigenschapsinfinitiefconstructies; (b) dat de steun van het schimonderwerp in een propositionele infinitiefconstructie lexicaal gerealiseerd moet zijn en het schimonderwerp moet c-commanderen; (c) dat de steun van het schimonderwerp in een eigenschapsinfinitiefconstructie of per se een argument van het matrixpredikaat moet zijn (argumentcontrole) of pragmatisch bepaald is (pragmatische controle), afhankelijk van de betekenis van het matrixpredikaat.

¹ Zal de lezer niet ontgaan zijn dat ik daarbij — ondanks Paardekoopers herhaalde waarschuwingen tegen een dergelijke strategie — met name ben uitgegaan van de betekeniseigenschappen van de desbetreffende infinitiefconstructies en matrixpredikaten. Dit heb ik gedaan, omdat ik er vast van overtuigd ben dat een semantische benadering van de interpretatie van schimonderwerpen de voorkeur verdient boven een puur syntactische of vormelijke benadering, omdat, zoals ik in Van Haaften (1991) heb laten zien, een semantische benadering meer recht doet aan het feit dat "de interpretatie van schimonderwerpen" een gedifferentieerd verschijnsel is.

BIBLIOGRAFIE

- Booij, G.E. 1990. "Morphology, semantics and argument structure". Ms., Vrije Universiteit. Te verschijnen in *Thematic Structure: its Role in Grammar*, red. I. Roca. Berlijn, Mouton de Gruyter.
- Cremers, C. 1983. "On two types of infinitival complementation". In *Linguistic Categories: Auxiliaries and Related Puzzles*. Volume one, red. F. Heny en B. Richards, 169-221. Dordrecht, Reidel.
- Haaften, T. van 1991. "De interpretatie van verzegen subjecten". Diss. Vrije Universiteit.
- Janssen, T.A.J.M. 1983. "Het temporele systeem van het Nederlands: drie tijden en twee tijdscomposities". *Glot* 6, 45-104.
- Paardekooper, P.C. (1986), *Beknopte ABN-Syntaxis*. Eindhoven, uitgave in eigen beheer.

Bevelende Zinnen zonder Polaire Tegenhanger

Jack Hoeksema

Het Nederlands kent zoals bekend naast bevelende zinnen met een *voor-pv* (V1-volgorde) ook bevelen met als kern een onbepaalde wijs of een voltooid deelwoord. Vgl.:

- (1) a. Pas op!
- b. Oppassen!
- c. Opgepast!

Deze drie typen van bevelen zijn niet gelijkwaardig, maar verschillen in hun gebruiksmogelijkheden. Zo laat de ANS bijvoorbeeld weten dat infinitieven vaak kunnen worden aangetroffen op borden (*Hier geen fietsen plaatsen a.u.b.*), maar dat voltooid-deelwoordgroepen zich daarvoor niet lenen. De *Beknopte ABN-syntaxis* vermeldt (op blz. 25) dat bevelen in de onbepaalde wijs tot een ondergeschikte gericht zijn. Gezien het gebruik op borden kan deze karakterisering in zijn algemeenheid niet juist zijn, maar het is wel duidelijk dat dergelijke bevelen de nuanceringsmogelijkheden missen die in een bevelende zin gericht tot superieuren vaak onontbeerlijk zijn. Zo kan het woordje *toch*, dat onbeklemtoond vaak gebruikt wordt in finiete bevelen, niet goed op dezelfde wijze worden gebruikt in niet-finiete bevelen, vgl.:

- (2) a. Pas toch op!
- b. *Toch oppassen!
- c. *Toch opgepast!

Meer in het algemeen geldt dat de binnenbouw van niet-finiete bevelen aan allerlei beperkingen onderhevig is die niet gelden voor finiete bevelen. De *Beknopte* (blz. 24) acht het optreden van zwakke voornaamwoorden in niet-finiete bevelen bijvoorbeeld marginaal, getuige het predikaat "heel moeilijk" waarmee de volgende voorbeelden voorzien zijn.

- (3) a. Over 'n uur 't voorzichtig dicht doen!
 b. 't Over 'n uur voorzichtig dicht doen!
 c. Nou Jan, 'm over 'n uur voorzichtig dicht doen, hè.

In dergelijke gevallen krijgt men gemakkelijk "pro-drop": weglating van het voornaamwoord:

- (4) Over 'n uur dicht doen!

Daarentegen laten finiete bevelen zwakke voornaamwoorden niet alleen toe, maar is weglating ook duidelijk minder goed:

- (5) a. Doe 't over 'n uur voorzichtig dicht.
 b. ?Doe over 'n uur voorzichtig dicht.¹

Een ander type beperking duikt op wanneer men kijkt naar de werkwoorden die de kern kunnen vormen van een niet-finiete imperatief.² Sommige wederkerende werkwoorden zijn hier verboden (*Beknopte*, blz 25):

- (6) a. *Je nog even bedenken!
 b. *Je niet schamen daarvoor!

Ik meen echter (i.t.t. de *Beknopte*) dat het hier geen algemene wetmatigheid betreft. De volgende voorbeelden komen me duidelijk beter voor.

- (7) a. Toe Jan, je niet laten kisten!
 b. Je niet laten kennen, Fred!
 c. Voor je kijken!

Het werkwoord *zijn* is soms ook uitgesloten:

¹ In de Engelstalige literatuur wordt gewezen op de mogelijkheid om lijdende voorwerpen weg te laten in bepaalde tekstsoorten, zoals kookrecepten en opschriften (zie bijvoorbeeld Fillmore 1986). Het betreft hier gevallen van het soort *Shake well before using. Keep out of the reach of children* of *Do not use for baking*. Ook in het Nederlands zijn imperatieven met verzwegen lijdend voorwerp soms acceptabel, vgl. *Geef terug!* met **Jan gaf terug* of *Laat maar zitten!* met **Jan liet (maar) zitten*.

² Ik ken geen werkwoorden die als niet-finiete imperatieven *moeten* dienen, hoewel sommige werkwoorden bij uitstek in bevelen voorkomen en maar mondjesmaat elders. Hiertoehoord o.a. de klasse *ophoepelen*, *opsodermieteren*, *opkrassen*, *oprotten* (vgl. het natuurlijke *Oprotten, jullie!* met het ongebruikelijke *Fred besloot op te rotten*).

- (8) a. Wegwezen!
 b. *Weg zijn!

maar soms ook niet:

- (9) a. Nu niet bang zijn/wezen!
 b. Lief zijn voor oma, hè!

Soms kan een werkwoord wel gebruikt worden voor een bevel in de onbepaalde wijs, maar niet in voltooid-deelwoordvorm:

- (10) a. Kijk uit!
 b. Uitkijken!
 c. *Uitgekeken!

- (11) a. Word wakker!
 b. Wakker worden!
 c. *Wakker geworden!

- (12) a. Eet op!
 b. Opeten!
 c. *Opgegeten!³

- (13) a. Schiet op!
 b. Opschieten!
 c. *Opgeschoten!

Al deze gegevens zijn aanwijzingen voor de volgende veronderstelling:

(14) *Hypothese*

Niet-finiete imperatieven zijn gelexikaliseerd. Het betreft geen vrije combinaties van een werkwoordsvorm met zijn complementen en bepalingen, maar idiomen, die stuk voor stuk geleerd dienen te worden.

Zonder de hierboven geformuleerde hypothese is het moeilijk te begrijpen waarom naast *Oppassen!* wel *Opgepast!* kan voorkomen, maar dat naast *Uitkijken!* de variant *Uitgekeken!* niet acceptabel is. Het lijkt mij althans uiterst onwaarschijnlijk dat dit verschil terug te voeren is op syntactische of

³ Uiteraard geldt het sterretje uitsluitend een interpretatie als bevel. Een uiting als *Opgegeten!* kan heel goed dienen als uitroep of als antwoord.

semantische eigenschappen van de werkwoordelijke uitdrukkingen *uitkijken* en *oppassen*.⁴

Het lexikale karakter van niet-finiëte bevelen werpt op enig licht op een eigenaardigheid die in de Nederlandse grammatika's weinig of geen aandacht heeft gehad, namelijk het veelvuldig voorkomen van korte bevelen zonder polaire tegenhanger. Vaak is een bevel uitsluitend te gebruiken met negatie, soms ook uitsluitend zonder negatie. De lijst onder (15) bevat een aantal voorbeelden van niet-finiëte bevelen die uitsluitend een ontkennende vorm hebben.

- (15)
niet aankomen!	*aankomen!
niet aanraken!	*aanraken!
niet betreden!	*betreden!
niet bang zijn!	*bang zijn!
niet zeuren!	*zeuren!
niet getreurd!	*getreurd!
niet gearzeld!	*gearzeld!

Het verplichte karakter van de negatie in (15) wordt ook geïllustreerd door de volgende observatie. Toen mijn dochtertje anderhalf was, zei ze vaak "Aankomen!" met de kennelijke betekenis 'Afblijven! Niet aankomen!'. Omdat de negatie hier redundant (want volledig voorspelbaar) is, kan ze worden weggelaten in kindertaal (zoals ook soms in het Middelnederlands — zie bijvoorbeeld het Middelnederlands Woordenboek onder het lemma *bore*).

In (16) worden voorbeelden opgesomd waarvoor het omgekeerde geldt: alleen de positieve variant is in omloop.

- (16)
uitkijken!	*niet uitkijken!
opletten!	*niet opletten!
opgelet!	*niet opgelet!
afblijven!	*niet afblijven!
opgedonderd!	*niet opgedonderd!
ingerukt!	*niet ingerukt!

⁴ Hypothese (13) werpt ook enig licht op de frekwentie syntaktische eigenaardigheden bij niet-finiëte bevelen die geen tegenhanger hebben bij finiëte bevelen, zoals het weglaten van bezittelijke voornaamwoorden in het lijdende voorwerp:

- (i)
Neus snuiten!	Snuit je neus!	*Snuit neus!
Bek houden!	Hou je bek!	*Hou bek!
Kop dicht!	Hou je kop dicht!	*Hou kop dicht!

⁵ Een minimaal contrast biedt het paar *wegwezen-weggaan*:

- (i)
wegwezen!	*niet wegwezen!
*weggaan!	niet weggaan!

Het betreft hier niet werkwoorden die in het algemeen als negatief-polair of als positief-polair kunnen worden aangemerkt. Hoewel *Niet opgelet!* bizar klinkt, is een negatief bevel als *Let (maar) niet op!* goed mogelijk, evenals natuurlijk een ontkennende zin als *Ze let niet op*. Bij het lexikalisieren van infinitieven of voltooidde deelwoorden als korte bevelen worden kennelijk alleen die polariteiten gekozen die vaak gebruikt worden. Zo zal men vaker de noodzaak voelen voor een verbod om ergens aan te komen dan voor een gebod. Omgekeerd zal men eerder indrukken gebieden dan verbieden. Voor weer andere gevallen zijn beide mogelijkheden even zinvol, en vindt men zowel een positieve als een negatieve vorm:

- (17)
staan blijven!	niet staan blijven!
doen!	niet doen!
doorlopen!	niet doorlopen!
eerst schudden!	niet eerst schudden!
liggen laten!	niet liggen laten!

Geheel vergelijkbaar hiermee zijn bevelend gebruikte bijvoeglijke naamwoorden. Een uiting als *Fantastisch!* of *Goed!* is te gebruiken als uitroep maar niet als bevel. Daarentegen kunnen uitingen als *Voorzichtig!* of *Stil!* een bevel uitdrukken. Wobbe de Vries (1914–15) wijst in dit verband op de mogelijkheid om het imperatieve *maar* toe te voegen (*Stil maar! Toe maar!*) alsook het adhortatieve *toch* en *nou*: (*Stil dan toch! Koest nou!*). Ook hier zien we dat er vaak geen polaire tegenhanger is:

- (18)
voorzichtig!	*onvoorzichtig!	*niet voorzichtig!
stil!	*luidruchtig!	*niet stil!
(een beetje) vlug!	langzaam (aan)!	*niet vlug!
rustig aan!	*onrustig (aan)	*niet rustig aan

⁶ De voorbeelden met *aan*, zoals *rustig aan!* en *langzaam aan!* laten zich het best begrijpen als reducties van *rustig aan doen!* en *langzaam aan doen!*, want normaal gaan deze adjektieven niet vergezeld van *aan*, vergelijk **Ze is rustig aan*, **Men vindt hem nogal langzaam aan*. Iets dergelijks doet zich voor bij een bevel als *Niet zo hard!*, waarbij men een werkwoord als *zingen* of *lopen* kan denken, maar niet het koppelwerkwoord *zijn/wezen*. Het is, met andere woorden, een bevel dat men heel goed kan richten tot een snelwandeelaar of badkamertenor, maar niet tot een wrede diktator.

Bij andere bevelende adjektieven kan men een weggelaten werkwoord *zijn/wezen* veronderstellen, bijvoorbeeld *Stil!*

Bij bevelende richtingsbepalingen kan men een weggelaten werkwoord van beweging (zoals *gaan*) veronderstellen, vgl. *Eruit! Er op af! Hierheen! Uit de weg! In je mand! Opzij!*

Overigens kan men moeilijk volhouden dat niet-finiëte bevelen altijd in hun geheel gelexikaliseerd zijn. Het lijkt er eerder op dat de kern (werkwoord of werkwoordelijke reeks met of zonder negatie) een idioom is, waar dan vervolgens andere elementen aan toe kunnen worden gevoegd. Deze elementen zijn niet op te sommen met een (eindige) lijst. Zo krijgen we naast de korte vorm *Afblijven!* ook langere varianten zoals *Afblijven van die mooie kamerplanten, mijne heren!* of *Afblijven met je vuile poten, gore dronkelap!*. Dit kan men vergelijken met de manier waarop bevelende partikels (bijwoorden of tussenwerpsels die in het lexikon aangemerkt staan als eenwoordsbevelen), zoals *Hup!* en *Vooruit!*, aangevuld kunnen worden: *Hup jongens!*, *Vooruit dan maar met die bakfiets!*.

Een speciaal geval zijn korte bevelen met *zo*. Deze verlangen steeds negatie, ongeacht het werkwoord of het bijvoeglijke naamwoord dat erbij hoort.⁷

- (19)
niet zo snel! ⁸	*zo snel! ⁸
niet zo haastig!	*zo haastig!
niet zo slordig! ⁹	*zo slordig! ⁹
niet zo rennen!	*zo rennen!
niet zo doordraven!	*zo doordraven!
niet zo zaniken!	*zo zaniken!
niet zo tegensputteren!	*zo tegensputteren!
niet zo tegendraads doen!	*zo tegendraads doen!

Iets dergelijks geldt voor *te*:

- (20)
niet te vlug!	*te vlug! (geen bevel)
niet te overhaast!	*te overhaast!
niet te wild!	*te wild!
niet te sloom!	*te sloom!
niet te verlegen!	*te verlegen!
niet te laat komen!	*te laat komen!
niet te vlug praten!	*te vlug praten!
niet te veel snoepen!	*te veel snoepen!

⁷ Wanneer *zo* geen bepaling bij werkwoord of bijvoeglijk naamwoord is, kan het ook zonder negatie gebruikt worden, vergelijk bijvoorbeeld:

(i) Niet zo, maar zo!

⁸ Niet alle adjektieven die optreden in korte bevelen met *zo* zijn ook zonder *zo* te gebruiken als bevel. Naast *Snel!*, dat heel gewoon is als bevel (*Snel dokter! Ik hoor geen hartslag meer!*), treffen we in deze lijst *haastig* aan, waarvan ik een dergelijk gebruik niet ken.

⁹ Misschien ten overvloede wijs ik er op dat ik alleen het gebruik als bevel op het oog heb. Uiteraard is *Zo slordig!* wel goed mogelijk als uitroep.

Hier ligt de al eerder genoemde pragmatische verklaring wel erg voor de hand: Alles waar *te* voor komt te staan is verkeerd, en daarom zal men eerder geneigd zijn tot een verbod (ontkennende vorm) dan een gebod (positieve vorm). Bij finiete bevelen, die vrij gevormd kunnen worden, leidt dit niet tot polaire eenzijdigheid maar hooguit tot een verschil in gebruiks-frekventie tussen negatieve en positieve vormen zoals:

- (21)
Praat niet te vlug!	Praat maar gerust te vlug!
Komt niet te laat!	Kom (rustig) te laat!
Snoep niet te veel!	Snoep maar te veel (als je per se ziek wilt worden)!
Schiet op! (normaal)	Schiet niet op! (ongewoon)

Samenvatting: Niet-finiëte bevelen (met als kern een onbepaalde wijs, een voltooid-deelwoord of een adjektief) vertonen tal van syntactische eigenaardigheden die wijzen op een idiomatische status. Tot deze eigenaardigheden behoort het veelvuldig voorkomen van bevelen zonder een polaire tegenhanger (verboden zonder korresponderend gebod en vice versa). De keuze voor een negatieve of een positieve vorm lijkt vooral geregeerd te worden door pragmatische overwegingen (m.n. of men een bepaalde handeling eerder gebieden of verbieden zal).

BIBLIOGRAFIE

- ANS = *Algemene Nederlandse Spraakkunst*, red. G. Geerts, W. Haeseryn, J. de Rooij, en M.C. van den Toorn. Wolters-Noordhoff, Groningen; Wolters, Leuven, 1984.
- Fillmore, C. 1986. "Pragmatically Controlled Zero Anaphora". In *Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, 95-107. Berkeley Linguistics Society, Berkeley.
- Paardekooper, P.C. 1986. *Beknopte ABN-syntaksis*. Uitgave in eigen beheer, Eindhoven.
- Vries, W. de, 1914-15. *De typen der mededeling. Opmerkingen over syntaxis*. Verhandeling behorende bij het programma van het gymnasium der gemeente Groningen voor het jaar 1914-15.